

MYRIAM GREILSAMMER

EEN PAND VOOR HET PARADIJS

Leven en zelfbeeld
van Lowys Porquin, Piëmontees zakenman
in de zestiende-eeuwse Nederlanden

lannoo

Een boecxken van afkomst

Familiale memorieboeken met genealogische gegevens tussen 1387 en 1812

Pieter Donche

Sinds de invoering van de Burgerlijke Stand in 1796 worden de belangrijkste momenten uit het leven van burgers van een land (geboorte, overlijden en huwelijk) door de overheid nauwkeurig opgetekend. De Burgerlijke Stand is zelf gemodelleerd op een eerdere vorm van registratie door de kerkelijke overheid van haar gelovigen in doop-, begrafenis- en huwelijksregisters. Het bijhouden van die registers was opgelegd door het Concilie van Trente (1563) maar werd in de Nederlanden in de stedelijke parochies pas tegen het einde van de 16de eeuw ten uitvoer gebracht en voor het platteland pas tegen halfweg de 17de eeuw voor alle parochies. Op het eerste zicht lijkt het dat dit soort gegevens niet te achterhalen zijn voor de periode voorafgaand aan de kerkelijke registratie. Maar dit is niet zo. Al lang daarvoor bestond in een 'geletterd' gezin het gebruik om dat soort gegevens zelf te noteren in een zogenaamd 'memorieboek'.

In 1989 publiceerde Myriam Greilsammer een studie over een boek dat een zestiende-eeuws Piëmontees zakenman, gehuwd en actief in de Nederlanden aan het eind van zijn leven had gepubliceerd.¹ Het bestond uit twee delen. In een eerste deel, getiteld *Een lieflick Memorie Boeck* verhaalt de auteur de geschiedenis van zijn leven, zijn familie en zijn eigen gezin. Het tweede deel, *Den Uutersten wille* is zijn geestelijk testament met raadgevingen tot *instructie ende stichtinghe van zijnen kinderen*.

De auteur Louis Porquin (1511–1573) was geboren te Chieri (Piëmont, It.) en was op 18-jarige leeftijd een eerste maal naar de Nederlanden (Brussel, Nijvel en Antwerpen) gekomen om zijn geluk te beproeven als geldschieder. Zijn eerste verblijf was geen succes en in 1533 keerde hij terug naar zijn geboortestad. Maar in 1536 besloot hij een tweede kans te wagen. Na korte verblijven in Nijvel en Sluis (1536–1537) werd hij actief in Zierikzee waar hij het octrooi op de leentafel had verworven. Hij verbleef er zeven jaar. Tijdens zijn reizen ontmoette hij er Magdalena Muelenaers uit Brugge. Zij huwden in 1540. In 1546 kon hij het octrooi voor tien jaar van de belangrijke leentafel van Middelburg kopen. Hij verhuisde naar die stad. In 1555 werd het octrooi verlengd voor nog eens tien jaar en later ook in 1565. Maar hij gaf al in 1556 de

1 Myriam Greilsammer, *Een pand voor het paradijs. Leven en zelfbeeld van Lowijs Porquin, Piëmontees zakenman in de zestiende-eeuwse Nederlanden* (Tielt 1989).

leentafel in handen van een makelaar en verhuisde in dat jaar andermaal, nu voor een laatste maal, naar Bergen-op-Zoom waar hij ook overleed. Een kwart eeuw na zijn tweede aankomst in de Nederlanden was hij een gefortuneerd zakenman geworden en in Bergen-op-Zoom een notabele van zijn stad. Zijn geslaagde integratie in de hogere kringen van de maatschappij was al in 1553 overduidelijk: Lowijs en twee van zijn broers, Bernardinus en Franciscus werden toen door keizer Karel in de adelstand verheven.

Het boek dat hij aan het eind van zijn leven schreef en bestemd was voor zijn kinderen als moreel kompas was tegelijk ook een eigen verantwoording voor zijn gekozen loopbaan.² Het verstreken van geld tegen intrest was in die tijd immers nog een precaire beroepskeuze die veel omzichtigheid vereiste om niet als woekeraar bestempeld en daarna uitgestoten te worden. Porquin was daarin wel geslaagd. Voor zijn boek spaarde hij kosten noch moeite: het werd in 1563 te Antwerpen in druk uitgegeven in een mooi civilité-lettertype en voorzien van fraaie houtsneden. De teksten waren gefatsoeneerd en in versvorm gegoten door een rederijker. De exemplaren bestemd voor zijn kinderen werd in een luxe-editie uitgevoerd: de houtsneden werden ingekleurd en een exemplaar voor een dochter werd op blauw papier gedrukt. Het tweede deel van zijn boek, *Den Uutersten Wille* werd tot ver in de zeventiende eeuw nog vaak herdrukt en was als schoolboek zeer populair: boekdrukkers zagen wel brood in dat tweede deel als een pedagogisch werk voor de opvoeding van jonge kinderen.

In het eerste deel, zijn eigenlijk memorieboek, vermeldde hij de genealogische gegevens van geboorte, doop of overlijden van hemzelf, kinderen, voorouders en verwanten steeds hypernauwkeurig. Idem dito voor de details van zijn loopbaan: vertrek uit Chieri en aankomst in Brussel, vertrek naar Nijvel, aankomst in Antwerpen, terug naar Chieri, terug naar Nijvel, naar Sluis, Zierikzee, Middelburg en Bergen-op-Zoom, overal wist hij nog het jaar of de exacte datum. Ook zijn verloving, huwelijk en het feest in 1540 werden met plaats, datum en uur geboekstaafd. Zijn elf kinderen passeren even nauwkeurig de revue wat betreft geboorte-, overlijdens- en begraafplaats.

Import van een Italiaanse koopmanstraditie?

Louis Porquin verwees voor zijn memorieboek expliciet naar *een goede usantie in voortijden ghepleecht*.

Veel gepubliceerde bijdragen of de enkele boeken die integraal aan één bepaald memorieboek gewijd zijn, stellen dikwijls dat de oorsprong van dit gebruik een Italiaanse koopmanstraditie was. Sinds de middeleeuwen maakten zij allerlei rekeningboeken van economische verrichtingen op, de zogenaamde *ricordanze*. Een van deze bevatte bij uitstek vertrouwelijke en geheime inlichtingen, *libri segreti* genoemd, waar de familieherinneringen ook hun plaats in vonden. Al in de tweede helft van de veertiende eeuw was dit in Italië een volwaardig aantekenboek geworden. De Franse term *livre de raison* is afgeleid van het Latijnse *liber rationem*. Ratio staat voor: zin, oordeel, doctrine, methode, zakelijke rekening. De term verwijst dus naar de oorspronkelijke betekenis van een rekeningboek. Die Italiaanse praktijk zou dan door de handelsbetrekkingen in de late middeleeuwen en de zestiende eeuw ook in de Nederlanden ingang gevonden hebben.

Een gelijkaardig voorbeeld als dat van Louis Porquin is het memorieboek Cassina, het werk van drie generaties: Francesco Bernardino (1535–1584),

2 Louis Porquin, *Een Lieflick Memorie Boeck, Rhetorijckelijc ghestelt, inhoudende die gheboorten, gheslachten, wapenen, devijsen, reysen met den trouwedach van Lowijs Porquin ende Magdalena zijn wettighe huysvrou, oock die gheboorten en sterfdaghen van haer beyder kinderen ...*, gevolgd door *Den uutersten wille van Lowijs Porquin deur hem ghecomponneert in prose by maniere van een Lieflick Testament Inhoudende veel schoone Leeringhen tot Instructie ende stichtinghe van zijnen kinderen* (Antwerpen, Ameet Tavernier 1563).

die in 1550 vanuit Milaan naar Antwerpen kwam, zijn zoon Jeronimo (1554–1596) en kleinzoon Francesco Bernardino junior (1573–1653). Deze laatste plaatste op het schutblad de titel *Libro de memoria*. In de Nederlanden maakten ook de Cassinas de evolutie door van rijke handelaars in Antwerpen, Keulen en Brussel naar, in de derde generatie, de adelstand: baron van Boelare en heer van Schendelbeke. Het taalgebruik in het memorieboek evolueerde mee: van Italiaans met veel lombardismen, over Italiaans met veel gallicismen tot Frans met italianismen met hier en daar ook Vlaamse en Spaanse invloeden. Zoals in het boek van Porquin worden geboorte, doop, huwelijk, overlijden en begravenis, vertrek en aankomst bij reizen op een hypernauwkeurige manier geregistreerd. Zo vernemen dat een reis van Jeronimo van Milaan naar Antwerpen (11 november tot 4 december 1566) gestart was om 10 uur 's avonds.³

Maar is de samenstelling van een persoonlijk memorieboek als gebruik altijd terug te voeren op een geïmporteerde traditie overgekomen uit Noord-Italië? Vooraleer op deze vraag in te gaan is het belangrijk eerst de kenmerken van persoonlijke memorieboeken nader onder de loep te nemen.

Kenmerken

De memorieboeken die we in deze bijdrage behandelen betreffen 'huiselijke' aantekenboeken: ze zijn bestemd voor de samensteller en het eigen gezin en niet voor het grote publiek. In de eerste plaats werden daarin gegevens met betrekking tot de eigen onroerende bezittingen (gronden, huizen), hun opbrengsten of kosten (huren, pachten, herstellingen) of roerende inkomsten (renten) en uitgaven (te betalen renten, schulden) in opgetekend. In die zin kunnen zij ook gebruikt worden voor sociaal-economisch onderzoek.

In zeer veel gevallen werden er ook gegevens met betrekking tot het gezin en soms ook met betrekking tot voorouders en verdere aanverwanten in opgetekend.

Deze memorieboeken hebben vele benamingen. In hun eigen tijd werden ze meestal *handboecken* genoemd (thans begrijpt men onder 'handboek' een leerboek, die term is dus niet geschikt). In de literatuur worden ze ook (huiselijke) *memorialen* genoemd.⁴ In het Frans wordt meestal de term *livre de raison*⁵ gebruikt, in Italië *libro di famiglia*.⁶

Zij volgen geen strak omljnd patroon, noch qua vorm noch qua inhoud, hoewel de gegevens over de bezittingen bijna steeds aanwezig zijn en ook het leeuwendeel van de bladzijden vullen. Sommige samenstellers noteerden er ook gegevens in over hun loopbaan of zelfs jeugdherinneringen, hun schooltijd en hogere opleiding en soms ook wel eens een kroniek van de historische gebeurtenissen die zij in hun leven meemaakten, enzovoort. Alles wat men belangrijk vond om te herinneren mocht er zijn plaats in hebben.

Een genealogisch luik werd vaak opvallend nauwgezet genoteerd. De bron voor gegevens over voorouders waren niet zelden memorieboeken die dezen zelf één of enkele generaties eerder hadden samengesteld.

Memorieboeken bestonden al eeuwen voor dat de kerkelijke overheid primaire genealogische gegevens (doop, huwelijk, begravenis) in registers optekende (ten vroegste vanaf het einde van de zestiende eeuw). Dit soort gegevens was ook vaste prik in het genealogisch deel van memorieboeken maar zij geven vaak veel meer detail, zoals uur van geboorte, huwelijk,

3 Pierre Jodogne, *Entre Italie et les Pays-Bas méridionaux. Le 'Libro de memoria' de la famille Cassina* (Brussel, Académie Royale de Belgique 2002) (Collection des Anciens auteurs belges, n.s., 11). Zie ook: Idem, 'Le livre de famille des Cassina, Lombards anversois des XVIe et XVIIe siècles', *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique*, 5:7-12 (1994) 235–255.

4 De terminologie is nogal dooreenlopend. Zie P. Donche, 'Over genealogische memorialen en de praktijk van genealogisch onderzoek in vroeger eeuwen', in: W. Devoldere (red.), *Liber Amicorum Valere Arickx* (Roeselare 2000) 91–108, noot 11.

5 Nicole Lemaître, 'Les livres de raison en France (fin XIIIe-XIXe siècles)' *Testo E Senso*, n. 7, november 2006, <https://testoesenso.it/index.php/testoesenso/article/view/122>.

6 Jean Tricard, 'Les livres de raison français au miroir des livres de famille italiens: pour relancer une enquête', *Revue historique* 2002:4 (n° 624) 993–1011.

overlijden, meerdere peters en meters, de geschenken die dezen hun petekind gaven, lijsten van aanwezigen op een huwelijksfeest, enzovoort. Voor een genealoog levert het genealogische luik in een memorieboek een schat aan informatie op die men niet vindt in kerkelijke of overheidsarchieven.

Materiële vorm

Wegens het strikt private gebruik van deze memorieboeken werden er geen dure materialen voor gebruikt: alle ons bekende voorbeelden zijn geschreven op papier, de kaft kon wel van (gerecycleerd) perkament of leer zijn. Het bleven in de eerste plaats notitieboeken voor de eigen herinnering of voor deze van de naaste verwanten. Vandaar ook dat de inhoud soms wat chaotisch overkomt en/of wat slordig geschreven is. De kostprijs voor het papier speelde hierin geen enkele rol: men ging niet meer zaken noteren wanneer papier goedkoper werd. Wat men noteerde en in welke mate van detail werd uitsluitend bepaald door het belang dat de samensteller zelf hechtte aan het bewaren van herinneringen door ze aan het papier toe te vertrouwen. Naarmate in de loop der eeuwen meer persoonsgegevens door de kerkelijke overheid (in doop-, trouw- en begrafenisregisters) en de wereldlijke overheid (akten en contracten, kopen en verkopen in schepenregisters) werden vastgelegd, verdween de traditie om gegevens in een eigen memoriaal bij te houden zelfs helemaal.

Genealogische aantekeningen over het gezin werden soms ook opgetekend in de marges van middeleeuwse *getijdenboeken*. Dit zijn huiselijke gebedenboeken, vaak luxeproducten die rijkelijk geïllustreerd waren met miniaturen. Dit soort aantekeningen is wellicht het enige voorbeeld waar de drager perkament is maar dit was dus niet intentioneel. Soms ook werden daarvoor de schutbladen van een familiebijbel gebruikt.⁷ En zelfs in een achttiende-eeuws encyclopedisch werk over paarden in bezit van een hoefsmid Simon Pierre Jacquet troffen we genealogische aantekeningen over zijn eigen gezin aan.⁸

In dat opzicht is het in druk uitgegeven memorieboek en geestelijk testament van Louis Porquin eigenlijk dé grote uitzondering. We kennen voor de Nederlanden geen enkel ander voorbeeld waar de samensteller nog bij leven en op eigen initiatief zijn memorieboek in druk uitgaf. Andere memorieboeken vindt men enkel in hun originele handschriftelijke vorm.

Het Brugse memoriaal boek van de Genuese koopliedenfamilie Adornes

De Adornes waren een koopliedenfamilie die rond 1270 vanuit Genua naar Brugge waren gekomen en nog heel lang de banden met Genua aanhielden. Het *memoriaelboucxkin* van Pieter Adornes, priester en kanunnik van Brugge St.-Donaas (1565) is uitsluitend gewijd aan genealogische gegevens zoals ook blijkt uit de titel: *de la descente ou genealogie de ceulx des Adornes es pays ou marches de par decha*.⁹ De tekst is deels in het Frans, deels in het Vlaams geschreven. Het Frans was Pieters persoonlijke keuze, want het relaas van het huwelijk van 1443 van Anselm Adornes met Margareta van der Banck is bijvoorbeeld in het Vlaams geschreven. De samensteller maakte voor zijn redactie gebruik van oudere genealogische memorialen en zijn citaten eruit zijn ook in het Vlaams. Deze Anselm Adornes moet zelf een memoriaal samengesteld hebben, want de bladzijden over hem, zijn echtgenote en kinderen zijn in de ik-vorm gesteld, bijvoorbeeld: *Gheboorte van mijnen wive ende van my. Ic, Anselmus filius Pieters was ghebooren int jaer 1424, den VIII dach van decembre ende was een saterdach alst bedaechde.*

7 X. de Ghellinck Vaernewyck, 'Un livre de raison anversois du XVIe siècle. Les van Halmale', *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, 56 (1904) 284–383, i.h.b. 284–285; Cornelius Pama, *Heraldiek en genealogie, een encyclopedisch vademecum* (Utrecht en Antwerpen 1969), lemma *bijbel*.

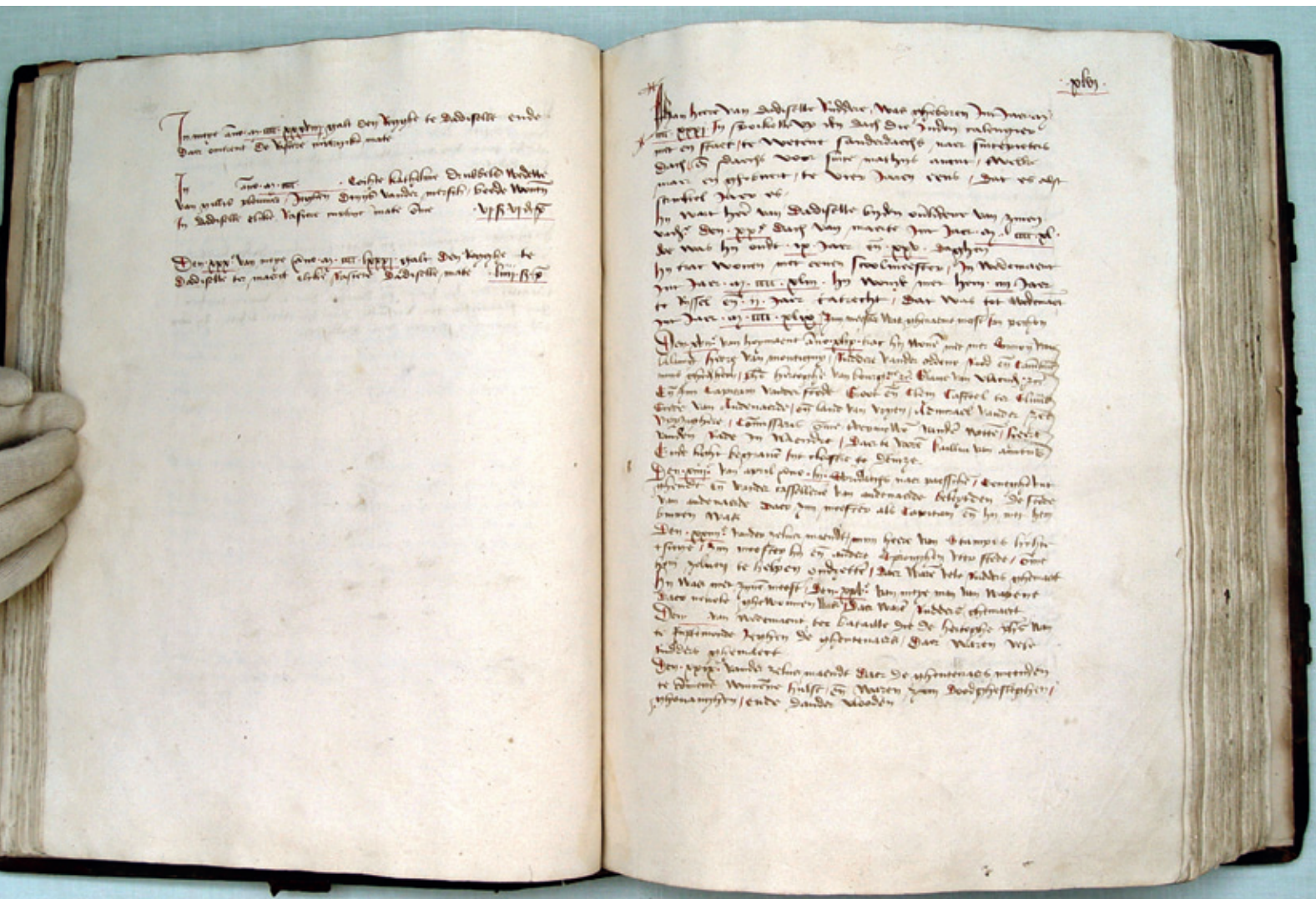
8 Pieter Donche, 'Famille Jacquet. Fragment généalogique dans un traité du cheval', *Le Parchemin*, 67 (2002) 76–78.

9 Brugge, Stadsarchief, Archief van de familie Adornes en de Jeuzalemstichting 3 (alleen in een afschrift uit de eerste helft van de twintigste eeuw raadpleegbaar).

Grafzerk van Jan van Dadizele (Dadizele, O.L. Vrouwbasiliek).

Memorieboek van Jan van Dadizele († 1481), f° 46 (familie Arickx, België).

Nog nauwkeuriger volgen daarna de details over de geboorte van zijn echtgenote inclusief het uur. Men vindt er niet alleen alle geboortes/dopen met telkens meerdere peters en meters van meerdere gezinnen en huwelijk- en begrafenisgegevens, maar ook bijvoorbeeld goederenverdelingen van 1399 en 1407 of een huwelijkscontract van 1420, een datum van een verhuis binnen Brugge en lijsten met alle aanwezigen op een huwelijksfeest of op een begrafenismaaltijd (vaak tientallen personen).

Van die oudere genealogische memorialen waaruit Pieter Adornes putte, zou men dus kunnen vermoeden dat ze zijn ontstaan vanuit de Italiaanse traditie van de *ricordanze*.

Werk van eigen bodem

Hoewel in koopmansmiddens in de Nederlanden memorieboeken vanuit de Italiaanse traditie zeker voorkomen, is het volstrekt onterecht om daar de enige oorsprong te gaan zoeken.

Er zijn immers minstens evenveel, zo niet meer voorbeelden te vinden die aantonen dat in de Nederlanden de praktijk om bezittingen en gegevens van genealogische aard aan het papier toe te vertrouwen ook buiten families van kooplieden bestond en tegelijk ook al lang voor de zestiende eeuw. We geven drie voorbeelden, tevens de vroegste die we kennen:

Het memoriaal van der Gracht werd in 1387, meer dan 600 jaar geleden begonnen door Olivier van der Gracht († 1418) en verder gezet door zijn afstammelingen.¹⁰ Zijn familienaam was ontleend aan de heerlijkheid van der Gracht in Moorsele. Olivier was in 1395 ridder geslagen. Hij was een achterkleinzoon van Wouter van der Gracht die als Klauwaert in 1300 samen met de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre gevangen was genomen door de Fransen. Het memoriaal van 31 folio's vermeldt eerst goederenbezit en inkomstenbronnen die zich vooral in het Kortrijkse situeren. Vanaf folio 14v vinden we genealogische gegevens over geboortes, die eerst haastig, later verzorgder geschreven zijn, maar ze beslaan al het midden van de veertiende eeuw. Pas op folio 23 vinden we de oudste aantekeningen: deze van Olivier, beginnend met zijn huwelijk in 1387: *Item Ic Oliver heere van der Gracht huwede ende nam eenen wive Alixe mins here dochter van der Cappellen als men screef a(nn)° CCC IIIJXX ende sevene den XXIJsten dach van october ende dit sin de kind(eren) navolghende ende den tit dat sij gheboren waren.* Daarna volgen de namen, geboortedata, vaak ook met naam van de kerkelijke feestdag en peters en meters van zijn tien kinderen. Zijn zoon en feodale erfgenaam Ghildolf van der Gracht, raadsheer van Filips de Goede zette het memoriaal van zijn vader verder: hij ook vermeldt eerst zijn huwelijk (1413) en dan de geboortes van zijn kinderen. De volgende folio's bevatten opnieuw pachtgegevens. Op folio 30 staat wel een doorlopende aaneenschakeling van verwante personen, maar zonder enig jaartal (vermoedelijk zestiende-eeuws).

10 Kortrijk, Rijksarchief (verder RAK), Aanwinsten 2.802.

Een ander laatmiddeleeuws memoriaal is dat van Jan van Dadizele, soeverein baljuw van Vlaanderen, hoogbaljuw van Gent, enzovoort.¹¹ Hij werd eind 1481 in Antwerpen door onbekenden neergestoken en overleed enkele dagen later. Het memoriaal werd begonnen in 1480, dus een jaar voor zijn overlijden. De uitgebreidheid van de onderwerpen die erin aan bod komen en het zeer verzorgde geschrift laten vermoeden dat het eerder door een klerk in zijn dienst werd geschreven op basis van door Jan aangereikte informatie en documenten. De titel die de samensteller gebruikte schetst de inhoud: *Registre beghinnen maken in't jaer duust vier honderd ende tachtentig aengaende Jan, heere van Dadiselle, ruddere, te wetene: een ghedeel van zynen levene, de heerlicheden, leenen ende andere goedinghem hem toebehoorende met al datter toebehoort ende afghehouden es in leene ende in erve, 't maechscip van zynen kinderen, coppien vanden commissien, daerof hy de officien excerceirde ende van vele andere lettren, mitsgaders vele andere diversche zaken etc.* Het elfde hoofdstuk (van 42) vangt aan met de vermelding van zijn geboorte op 23 februari 1432 (n.s.). Tot de 'vele andere diverse zaken' behoorden een historische kroniek en veel informatie over Dadizele zelf: de bestuurscolleges, commissarissen, privileges, octrooien, de markt, de handbooggilde, enzovoort. In een apart hoofdstuk *De Heeren ende vrouwen van Dadiseele* vermeldt hij zijn grootvader Jan fs Rogiers († 1424), gehuwd met Maria van der Gracht, bij wie hij twaalf kinderen had (maar daarnaast ook nog eens twaalf bastaarden). Hij geeft ook nog diverse informatie over de aanverwanten van der Gracht en Patyn (zijn moeders familie) en van der Lende, maar ook biografische gegevens, zoals over zijn huwelijk in 1455 met Catheline Breydel te Brugge

11 In privébezit.

(ondertrouw) en te *Daizele* (huwelijk). Van zijn kinderen vermeldt hij overal de doopheffers. Hij vermeldt ook zijn drie bastaarden die, zoals gebruikelijk in de middeleeuwen, exotische voornamen kregen: Jaspar, Sorobabel en Melcior). Hij wijdt ook een blad aan de overige kinderen van zijn schoonvader Jacob Breydel. Bij de niet-rechtstreeks aanverwante families zijn vaak de precieze genealogische data (dag, maand) opengelaten, maar opvallend genoeg niet voor Maria van Dadizele, die gehuwd was met Jan van Comene. Heeft hij misschien kunnen kopiëren uit een memoriaal van zijn tijdgenoot en buur Philippe de Commines, eveneens hoveling aan het Bourgondische hof? Hun beider kastelen stonden aan weerszijden van de Leie op drie mijl van elkaar.¹²

Een ander voorbeeld uit dezelfde tijd is het memoriaal van de eminente jurist Philip Wielant (1446–1520).¹³ Vooraleer over zijn genealogie te schrijven beschrijft hij enkele eigendomstitels, zoals zijn huizen in Gent. Vervolgens komen onder de titel *Genealogie van minen voorouders anno 1482* (f° 13) zijn voorouders aan de beurt, kwartier per kwartier. Maar hij begint niet bij *miins vaders vader* maar wel bij *miins vaders moeder*, misschien omdat heel wat van zijn bezittingen hem van zijn moeders kant waren toegefallen. De genealogische gegevens noteert hij vanuit zijn persoonlijke herinnering. Ook gegevens over zijn vrouw en haar bezittingen, hun huwelijkscontract en inlichtingen over zijn kinderen worden vermeld, net als het huwelijkscontract van zijn grootvader Wielant. Totaal andere gegevens zijn dan weer de inventaris van zijn bibliotheek, nota's over de Gentse St.-Jacobskerk en bedragen betaald aan deze parochie. Hij sluit af met een eigen curriculum vitae (tot 1483).¹⁴

In deze voorbeelden is er nergens een connectie met Italië of het koopmansmilieu. Zij zijn ontstaan in de middens van lokale feodale grondbezitters die functies uitoefenden op het lokale of het Vlaamse niveau.

Een Jan della Faille (1515–1582) had ook een *memoriael* bijgehouden waarin hij de voornaamste gebeurtenissen uit het leven van zijn gezin en dat van zijn talrijke broers en zusters noteerde. Jan was op 15-jarige leeftijd naar Venetië gereisd om er de knepen van de handel te leren. Hij hield er niet alleen een veritalianiseerde familienaam *della Faille* aan over, maar aan zijn internationale handel ook een immens fortuin. Men zou kunnen denken dat Jan della Faille daar voor het eerst kennis had gemaakt met de Italiaanse traditie van de *ricondanze* en die traditie had overgenomen, maar dit was niet zo. Zijn grootvader Gillis *van der Faelge*, geboren te Moeskroen, wonend te Wevelgem, gehuwd in 1471 en overleden te Kortrijk in 1523 had immers zelf bijna 100 jaar eerder al een *boecxken van afkomst* opgemaakt, zoals blijkt uit een inventaris van Jans nagelaten papieren: *een boecxken van anno 1479 van ons out groot-vader Gillis Delafaille van sijn afkomst*. Jan had dan wel stevige connecties met Italië, zijn voorvader Gillis helemaal niet en het is bij deze laatste dat hij zijn inspiratie moet gehaald hebben om zelf een memoriaal samen te stellen. Beide memorialen zijn echter niet bewaard gebleven.¹⁵

De memorieboeken *van der Gracht*, *van Dadizele* en *Wielant* zijn ontstaan zonder enige banden met Italië of het koopmanschap. En ook het *boecxken van afkomst* van Gillis vander Faelge was gemaakt toen hij nog in het Kortrijkse woonde.

12 Joseph Bn Kervyn de Lettenhove publiceerde een teksteditie hiervan in zijn *Mémoires de Jean de Dadizeele, souverain-bailli de Flandre, haut-bailli de Gand, ...* Publiés pour la première fois d'après le manuscrit original (Brugge 1850); V. Arickx, 'Veel van dat gesciet es, Janne, heere van Dadiseele (1431-1481) en het handschrift van deze 'gedenckschriften', *Biekorf* 91 (1991), 5–37. Zie over dit handschrift ook F. Buylaert en J. Haemers, 'Record-Keeping and Status Performance in the Early Modern Low Countries', *Past & Present*, 230 (2016), suppl. 11, 131–150.

13 RAK, Fonds d'Ennetières 709, 94 folio's, met op de kaft een misleidende (oude) titel: *Hierinne zal men bevinden de gheborste van den kindren van Mer Phls. Van Liedekercke, Ruddere, heere van Heestert, Zulte, Eversbeke etc. Ende van vrouwe Marie Vander Gracht f(ili)a mr. Diericx heere van Huele.*

14 Hervé Douxchamps, *La famille de la Kethulle*, dl. III, Brussel, 1996, 271–289.

15 Yves Schmitz, *Les della Faille, I. Des origines au XVIIème siècle* (Brussel 1965) 31 en 67.

tussen 1628–1639 verder gebruik van het memoriaalboek van zijn vader maar alleen voor het noteren van leveringen aan en tegoeden van klanten.

Uitersten in het familiaal gedeelte

Hoger vermeldden we al dat familiale memorieboeken geen welomschreven regels voor vorm en inhoud volgen: naast de klassieke ingrediënten bezit en inkomsten zijn er voor het gedeelte met betrekking tot het gezin en verwanten ook uitersten waar te nemen. Dit kon gaan van een waar egodocument tot een bijna exclusieve opsomming van genealogische aantekeningen.

Een voorbeeld van een egodocument is het aantekenboek van Maerten Snoeckaert (1514–1569).¹⁷ Hij was de zoon van een notaris bij de Raad van Vlaanderen die al snel stadsgriffier in Brugge was geworden. Maerten stelde het samen in 1567 aan het einde van zijn leven op basis van zijn persoonlijke herinneringen. Geboren in Gent, verhaalt hij vooral heel uitvoerig zijn schooltijd en universitaire studies. Hij geeft ook gegevens over zijn medestudenten en zijn reisgezellen in Frankrijk. Gegevens over zijn onmiddellijke verwanten zijn aanwezig maar dan om het eigen verhaal te schragen.

Ook het memorieboek van Pieter Seghers (1551–1621) kan men eerder een autobiografie noemen.¹⁸ Deze zoon van een Gents ambachtsman verkoos handelaar te worden. Hij maakte talrijke reizen in West-Europa en verbleef te London, Cadiz, Sevilla en Antwerpen. Een ander zeer autobiografisch memorieboek is dit van de Zeeuwse Spanjehandelaar David Baute (1588–1657).¹⁹ Tussen het uitvoerig verslag van de belevenissen in het handelsleven door vermelden beiden ook precieze inlichtingen over de naaste familieleden: ouders, echtgenotes en kinderen.

Van memorieboeken die zeer sterk tot uitsluitend genealogische informatie aanreiken vernoemden we hoger al het *memoriaelboucxken* van Pieter V Adornes. Een ander is het memoriaal de Bernemicourt, een zuiver genealogisch aantekenboekje uit de periode 1487 tot 1547.²⁰ De familie situeert zich in Waals-Vlaanderen. De meest geciteerde plaats van geboortes is Béthune, andere plaatsen zijn Brugge, Lens-en-Artois, Valenciennes, Den Haag, Haarlem en St.-Omer. De familie had relaties in de hoogste kringen: een eerste peter van een eerste kind (1488) was *Monsr. Anthoine, grand bastard de Bourgogne*. In de zestiende eeuw waren de Bernemicourts in dienst van keizer Karel V.

Het memorieboek van de Antwerpse burgemeestersfamilie van Halmale loopt over de periode 1543 tot 1626 en betreft de vader en gelijknamige zoon Hendrik. De aantekeningen worden nog gevolgd door heel wat wapenschilden en afschriften van grafschriften van aanverwante families. Zoals steeds worden geboortes en doop heel nauwkeurig beschreven. Een voorbeeld: in 1591 op zaterdag 13 december, de feestdag van St.-Nicasius, beviel zijn echtgenote een kwartier en vijf of zes minuten voor zes uur in de voormiddag in hun huis genaamd de Groote Lelie, toebehorende aan de erfgenamen Moucheron, in de Mansstraat. Hun zoon werd de zondag daarna in de O.L. Vrouwkerk gedoopt. Toch sluit hij nog andere onderwerpen in: hij schrijft ook over zijn eigen kindertijd, zijn universitaire studies in Leuven en Douai, over zijn loopbaan in het stadsbestuur, en over de aankoop van zijn woning.²¹

17 SAG, Familiefonds handboeken 7; Peter Vandermeersch, 'Een uitzonderlijk egodocument: Maerten Snoeckaert (1514–1569?) over zijn jeugd, zijn opvoeding, zijn studies', in: LAADV, 219–228.

18 Gent, Rijksarchief, Algemeen Familiefonds 7.693. Karel Degryse, *Pieter Seghers, een koopmansleven in troebele tijden* (Antwerpen en Baarn 1990).

19 David Baute (ed. R. Kuiper), *Cort relaas sedert den jare 1609. De avonturen van een Zeeuws koopman in Spanje tijdens de Tachtigjarige Oorlog*, Hilversum, 2000.

20 Gent, Universiteit (verder UGent), hs. BHSL. HS.1819.

21 Vicomte [Amaury] de Ghellinck Vaernewyck, 'Un livre de raison anversois du XVIe siècle. Les van Halmale', *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique* (verder AARAB), 56 (1904) 284–383.

Soms wordt een memorieboek over vele generaties verder gezet. Zo werd het memorieboek dat Lodewijk van Caukercken in 1661 was begonnen door niet minder dan vijf generaties gebruikt, tot in 1812, waardoor het een periode van 151 jaar overspant. Lodewijk was tonmaker en wijnhandelaar te Antwerpen, later ontvanger en trezorier van zijn stad. Hij stelde ook een aantal historische kronieken samen. In zijn memorieboek noteerde hij uitsluitend genealogische gegevens. Zijn dochter en na haar, haar nicht (Harts) zetten het verder vanuit Lier. Vervolgens kwam het in handen van Harts schoonzoon (Torfs), stadssecretaris van Antwerpen, waardoor het vanaf 1775 dus naar zijn stad van oorsprong terugkeerde. Tenslotte was diens dochter de laatste in de reeks om er genealogische aantekeningen aan toe te voegen.²²

Een andere welbekende kroniekschrijver Justus Billiet (1593–1682) uit Gent stelde ook een puur genealogisch memoriaal samen.²³ Zelf omschreef hij het op zijn titelpagina als: *Den Testament Boec van Justus Billet tot een memorie van sijne naercommelinghen van haerlieder gheslachte ende vrienden door hem vergadert int jaer ons Heeren 1638*. Sommige delen zijn zeer verzorgd geschreven, andere haastiger en slordiger. Hij versierde het ook met mooi getekende en ingekleurde wapenschilden van zijn voorouders en aanverwanten. Veel later laste hij nog een lange chronologische lijst in van al de ambtelijke functies die hij tussen 1630 en 1665 had vervuld (36 tijdstippen met jaar, dag en maand): broeder in religieuze gilden, ontvanger van armendis, functies binnen Gentse ambachten, functies binnen de heerlijkheid Ledeborg, benoeming tot schepen van Gedele of van de Keure van Gent, enzovoort. Bijzonder hier is vast te stellen dat hij genealogische gegevens overnam uit niet minder dan vier oudere memorieboeken: het originele handboek van Matheeus Billet, zoon van Jan, een origineel renteboek geschreven door Niklaas de Vos, een notitieboek van zijn vader Joos Billet, zoon van Matheeus, en het notitieboek van zijn schoonvader Rijckaert Ingelbin, zoon van Jan. Hij was dus niet de eerste in zijn familie om een memorieboek bij te houden.

Bewaarplaatsen

Bewaarplaatsen van memorieboeken zijn niet eenvoudig te traceren. Het naspeuren in inventarissen van familiearchieven, bewaard in stads- of rijksarchieven of private archieven ligt voor de hand. Maar een inventaris zegt bij een huiselijk memoriaal niet altijd of er ook andere gegevens (genealogische, biografische, enzovoort) in te vinden zijn, omdat het leeuwendeel van de bladzijden meestal gevuld is met gegevens over bezit en inkomsten/ uitgaven. Bijvoorbeeld wordt bij het handboek van Pieter Lootyns en echtgenote Anna van der Eecke en hun kinderen (1586–1697)²⁴ in de inventaris van het verzamelfonds waar het deel van uitmaakt enkel 'goederen en renten' vermeld, terwijl er toch erg interessante genealogische en biografische gegevens in te vinden zijn.

22 E. Dilis, 'Louis van Caukercken, chroniqueur anversois, et son livre de raison, AARAB, 63 (1911) 357–444.

23 UGent, hs. BIB.G.006154. Pieter Donche, 'Van Brugge naar Gent, verre voorouders en verwanten van de Gentse kroniekschrijver Justus Billet (1593-1682)', *Vlaamse Stam* (verder VS) 57 (2021) 272–298.

24 SAG, Familiefonds handboeken 43. Pieter Donche, 'De Brugse historieonderzoeker Pieter [III] Lootyns (1586-1653) en de genealoog Pieter [IV] Lootyns (1624-1701), (deel 2) – Genealogie', *VS* 51 (2015) 150–178, i.h.b. 162–163 en 170.

Besluit

Dat familiale memorieboeken enkel een vanuit Italië in de Nederlanden geïmporteerde traditie zijn en enkel uit koopmansmiddens stammen, houdt geen steek. Memorieboeken komen niet alleen in de hogere maar ook in de meer bescheiden lagen van de bevolking voor. Qua vorm of inhoud volgen zij geen welomschreven regels. Huiselijke memorieboeken zijn zeldzaam en bijzonder interessant, niet alleen omwille van de meestal erg nauwkeurige gegevens over geboorte, huwelijk, overlijden uit tijden van lang voor de kerkelijke registratie, maar ook voor de waaier van andere onderwerpen die er ook aan bod kunnen komen.

De memorieboeken van Pieter Adornes en van Justus Billet laten vermoeden dat het bijhouden van een memorieboek met genealogische gegevens misschien wel veel meer wijdverspreid was dan tot nu gedacht.

Ten slotte willen we nog opmerken dat het nog steeds aanbevolen blijft de gevonden gegevens, waar mogelijk te confronteren met authentieke archiefbronnen, want zelfs wie zijn eigen verwanten beschrijft maakt soms wel eens foutjes.

Beredeneerde bibliografie

In Frankrijk schreef Charles de Ribbe een uitgebreid en vaak herdrukt werk over de familie (= gezin) tijdens het Ancien Régime: *Les familles et la société en France avant la révolution d'après des documents originaux*, (Parijs, J. Albanel 1ste ed. 1873, 564 blz.; vierde ed. 1879, 2 vols., 339 + 377 blz.). Hij schreef ook een boek uitsluitend gewijd aan memorieboeken in het algemeen: *Le Livre de famille* (Tours, A. Mame 1879, 284 blz.) en ook drie boeken rond één welbepaald memorieboek. Voor Zuid-West Frankrijk analyseerde Sylvie Mouysset in 2007 honderden 'livres de raison': S. Mouysset. *Papiers de famille. Introduction à l'étude des livres de raison (France, XVe-XIXe siècle)*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2007. Voor de Zuidelijke Nederlanden publiceerden begin 20ste eeuw Amaury de Ghellinck en Emilie Dilis lange bijdragen met integrale teksttranscriptie van twee 'livres de raison' (huiselijk memoriaal) van resp. twee generaties van de familie van Halmale (periode 1543–1626) en vijf generaties van Caukercken (periode 1661–1812). In 1937 publiceerde Niffle-Anciaux een bijdrage ter verdediging van de waarde van memorieboeken: Niffle-Anciaux de Faveaux, 'Les livres de Raison', *Le Parchemin*, 2 (1937) 176–178. In 1970 en 1975 publiceerden Francis Goole en M. Driesen de genealogische gegevens opgetekend in resp. het grootboek van Antonius Wijnands en het rekeningenboek van de familie Martens (beide negentiende eeuw): F. Goole, 'Uit het "Grootboek" van R.N.A. Wijnands', *Vlaamse Stam* (verder VS), 6 (1970) 201–215; M. Driesen, 'Dagboek uit vervlogen tijd: Relas van afstammelingen van een generatie uit de achttiende en negentiende eeuw uit Opoeteren en As', *VS*, 11 (1975) 205–224. In 1989–1990 publiceerden Peter Vandermeersch en P. Van de Woestijne twee bijdragen en Myriam Grielsammer en Karel Degryse elk een breed uitgewerkte biografie vertrekkend van een memorieboek aangevuld met archiefonderzoek. In 1996 besteedde Hervé Douxchamps een hoofdstuk aan de genealogische gegevens in het memoriaal van de rechtsgeleerde Philip Wielant. In 2002 publiceerde Pierre Jodogne een uitgebreid boek over het memorieboek (over drie generaties) van de familie Cassina die vanuit Milaan naar Antwerpen waren gekomen. In 2000–2001 publiceerden we zelf over memorieboeken in het algemeen met nadruk op de soms zeer waardevolle genealogische gegevens die men er kan vinden. Nieuwe vondsten werden gemeld in artikelen van 2002, 2015 en 2021: P. Donche, 'Over genealogische memorialen en de praktijk van genealogisch onderzoek in vroeger eeuwen', in: W. Devoldere (red.), *Liber Amicorum Valere Arickx* (Roeselare 2000) 91–108; Idem, 'Genealogische memorialen', *VS* 37 (2001) 400–415; en later ook i.v.m. de families Jacquet (Jodoigne), Lootyns (Brugge/Gent) en Billet (Brugge/Gent). In de voornaamste Belgische genealogische tijdschriften (*Le Parchemin*, *L'Intermédiaire des généalogistes* en *Vlaamse Stam*) zijn andere algemene bijdragen over memorieboeken volledig afwezig, op één oproep na om titels of bewaarplaatsen te melden: P.E. Claessens, 'Mémoires de famille et généalogies discrètes', *L'Intermédiaire*, 18 (1963) 68–69. In 1886 deed L. Halleux en in 1951 Charles van Renynghe een oproep om zelf een memorieboek aan te leggen: L. Halleux, 'Over huisgezin en huisboeken', *Rond den Heerd*, 21:9–10 (1886) 65–68 en 73–76; Ch. van Renynghe de Voxvrie, 'Rédigez votre livre de raison', in: Idem (red.) *Tablettes des Flandres*, Tome 4 (Brugge, 1951) 43–48.

Biografie

Pieter Donche is burg. ingenieur (UGent) en lic. informatica (VUB) en was verbonden aan het departement Wiskunde-informatica van de Universiteit Antwerpen. Hij doet genealogische opzoeken sinds eind 1974 en publiceerde sindsdien 292 tijdschriftartikels en meer dan 20 boeken i.v.m. genealogie, heraldiek, archief, geschiedenis en boekgeschiedenis (www.uncius.be/boek). Hij is lid van de redactie van het tijdschrift *Vlaamse Stam*, ondervoorzitter van het Heraldisch College van Familiekunde Vlaanderen, redacteur van het lokaal historisch tijdschrift *Westhoek* en was gedurende 22 jaar redacteur van het tijdschrift *Genealogie & Computer*.

